

TARİXİN MƏZMUNUNUN ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ İNTEQRATİVLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİ

Sevil Bəhrəmovə,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi tarix və tarixin tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: sevil_behremova@mail.ru
Orcid id: 0000-0002-4886-0101*

DOI: 10.30546/2706-7858.2024.103

UOT: 37; 94

Xülasə. *Məqalədə integrasiyanın təlim prosesindəki əhəmiyyətindən və onun tətbiqinin zəruriliyindən bəhs olunur. Həmçinin tarix fənninin tədrisində integrasiyanın təşkili zamanı müəllimlərin diqqət etməli olduğu məqamlar, fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq, təhsilalanların fəallığını təmin etmək üçün integrativ tapşırıqların verilməsinin vacibliyi, dərstdə fəndaxili integrasiya ilə yanaşı, fənlərarası və fəndaxili integrasiyanın təşkili məsələlərinə yer ayrılmışdır. Integrativ dərslərin təşkilində məzmunun öyrədilməsi ilə bağlı bacarıqların formalaşdırılması üçün fəal təlim metodlarının tətbiqi, eləcə də integrativ qiymətləndirmənin aparılmasının zəruriliyi diqqətə çatdırılır.*

Açar sözlər: *integrasiya, tarixdə integrativlik, tarix təlimi, integrasiya komponentləri, fənlərarası integrasiya, fəndaxili integrasiya, integrativ təlim.*

Key words: *integration, integrativeness in history, history education, components of integration, interdisciplinary integration, interdisciplinary integration, integrative education.*

Ключевые слова: *интеграция, интегративность в истории, историческое образование, компоненты интеграции, междисциплинарная интеграция, междисциплинарная интеграция, интегративное образование.*

İnsan fəaliyyətinin bütün sahələrində integrasiya proseslərinin fəal inkişafı artıqca elmin, sosial həyatın və təhsilin inkişaf tempinin əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənməsinə təkan vermiş olur. XX əsrdən etibarən təlim prosesində integrasiya müəyyən mahiyyət etibarilə fenomenoloji xarakter daşıyan fundamental konsepsiya statusu inkişaf prosesinin keyfiyyətə müxtəlif mərhələlərindən keçərək təhsil tarixində ardıcıl olaraq özünü göstərən ideya statusunu alır. Azərbaycanın təhsil sisteminin özəlliyi onun Avropa və beynəlxalq

təhsil məkanına integrasiyasındadır. Bugünkü qlobal inkişafın intensivliyi elm və texnikanın sürətli inkişafının, dəyişən dünyanın tələblərinə cavab verən qabaqcıl təcrübənin, elmi tədqiqatların və biliklərin yayılmasının nəticəsidir. Elmlərin inkişafı sayəsində elmi biliklərin yenilənmiş məzmunu əsasında yeni bilik sahələri yaranır və burada nəzəriyyə fənlərarası integrasiya nöqtəyi-nəzərindən inkişaf edir.

Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində, eləcə də “Təhsil Qanunu”nda tədris fənlərinin

inteqrasiyası məsələsinə xüsusi önəm verilir və onun təhsil sistemi işinin əsasında duran “mü- hü-üm prinsiplər”dən biri olduğu göstərilir. Tə- limdə fənlərarası inteqrasiya təlim və tərbiyəyə kompleks yanaşmanı əks etdirir, onu təhsilin məzmununun əsas elementi kimi, eyni zamanda tədris fənləri arasında qarşılıqlı əlaqə kimi nəzərə almağa imkan verir.

Müasir cəmiyyətimizin sosial, siyasi, iqtisadi, elmi-texniki, mədəni-mənəvi sahələrində sürətli inkişaf təhsil müəssisələrində təhsilin məzmu- nunun köklü şəkildə yenilənməsinə səbəb oldu. Tədrisdə elmi biliklərin sürətləndirilmiş inkişafı prosesi fənlərarası əlaqələrlə idarə etməyə imkan verir. Sosial həyat, naturalistik dünyagörüşünün ümumiliyi, fərdi dünyagörüşünün dünya idra- kının müxtəlif sferalarına yönəldilməsi fərdin dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərir. Bu təsiri insanların münasibətlərində, onların ətraf aləmdəki fəaliyyətlərində görmək olar. Elm sistemliliy, bütövlük, ardıcılıq, davamlılıq və sübut, ümumilik və dəqiqlik, təbiət və onu əhatə edən reallıqla qarşılıqlı əlaqə prosesində ifadə olunur, fənlərarası əlaqələrin psixoloji əsaslarını üzə çıxardır.

Bir çox pedaqoqlar inteqrasiyanı təhsilin təş- kilini müəyyən edən didaktikanın birinci prinsipi kimi qəbul edirlər. Pedaqoqlar “inteqrasiya” an- layışının izahına proses və nəticənin bütövlüyü kimi tərif verirlər. Tədqiqatçılar inteqrasiyanın obyektiv əsaslarını, şərtlərini və amillərini müəy- yən etmək üçün yanaşmalar təklif edirlər. Sözü- n lüğətdəki izahı *“inteqrasiya – latınca integratio- bərpa, doldurma; tam – bütöv”, yəni “hər hansı hissələrin, elementlərin bütövlükdə birləşməsi”* deməkdir [11, s.23]. Keçmiş sovetlər imperiyası dövründə tərtib edilən Sovet Ensiklopediyasında “inteqrasiya” anlayışı “sistemlər nəzəriyyəsi” anlayışı kimi müəyyən edilərək verilmişdir. Ona görə də “bütövlük” inteqrasiya anlayışına ümu- miləşmiş şəkildə izah kimi verilmişdir ki, bunun da əsaslı tərəfi vardır. Yəni təlim prosesində in- teqrasiya prosesin və nəticənin bütövlüyü, tam- lıqdır. Eyni zamanda “bütövlük” sistemin ayrı- ayrı hissələrinə xas olmayan keyfiyyət və xüs- susiyyətləri təyin etməyə xidmət edir, lakin bu hissələrin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. Bu vəziyyətdə aparıcı ideya elementlərinin qarşılıqlı təsiri və onların bütövlükdə inteqrasiyası ide-

yasıdır. Tədqiqatçılar tərəfindən inteqrasiyanın öyrənilməsi üçün sistem yanaşması metodoloji vasitə kimi müəyyən edilir. Təsədüfi deyildir ki, yunan sözü olan “systema” (“hissələrdən ibarət bütöv”, “birləşmə” deməkdir) və latınca “integ- ratio” (bütövlükdə “birləşmiş”) sözü dərin ma- hiyyəti özündə birləşdirir. Çünki onlardan birinin mənası bütövlük, tamlıq kimi izah edilir [2, s.139].

Ümumilikdə inteqrasiya komponentləri elm- lərin, biliklərin, təhsilin məzmununun, akademik fənlərin, elmi sahələrin, nəzəriyyə və təcrübənin, yanaşmaların inteqrasiyasını özündə birləşdirir. Həmçinin tarixin tədrisində inteqrativliyin pred- metini müəyyən etsək, inteqrasiya prosesin ad- dımlarını, yollarını, formaları, amilləri və sərhədlərini, hədlərini özündə birləşdirir ki, bu za- man inteqrasiya prosesinin həyata keçirilməsində diqqət ediləcək məqamlar mərkəzdə saxlanılır. Tarixi biliklərin inteqrativ öyrədilməsi texno- logiyası tarix təliminin daha effektiv və ən yaxşı nəticələrinin əldə edilməsini məqsəd edən bir pedaqoji təcrübədir. Bu təcrübə inteqrasiya anla- yışına əsaslanır və müxtəlif mənbələr, texnolo- giyalar, metodlar və öyrədilmə prosesinin müx- təlif tərəfdaşlarının bir araya gətirilməsi yolu ilə tətbiq olunur. İnteqrasiya müxtəlif təhsil sahə- lərini və fənni üslubları birləşdirərək daha ətraflı və ən təkmilləşdirici bir öyrədilmə təcrübəsi təmin etmək məqsədi ilə istifadə edilir. Bu, təh- silalanlara məlumatların daha ətraflı anlaşılməsini və müxtəlif tərəfdaşlar arasında əlaqələrin qurulmasını təmin edə bilər. İnteqrasiya mənbələri və texnologiyaları bir araya gətirərək daha ətraflı və ən təkmilləşdirici bir öyrədilmə təcrübəsi təmin etmək məqsədi ilə istifadə edilir [3, s.16]. İnteqrativ öyrədilmə təhsilalanlara daha çox kontekst və əlaqə yaratmaları üçün müxtəlif təhsil sahələrini, müxtəlif öyrətmə və öyrənmə metodlarını texnologiyaları və mənbələri bir araya gətirir. Bu isə təhsilalanlara müxtəlif perspektivlərdə düşünmə və məlumatları müx- təlif mənbələrdən əldə etmə imkanı verir. İnteq- rativ öyrədilmə təcrübəsi təhsilalanların kreativ- lik və kritik düşünmə bacarıqlarını inkişaf et- dirməyə yardım edir.

Tarix təlimində inteqrativlik tarixi hadisələri və prosesləri daha geniş əlaqələndirmək və başqa sahələrlə inteqrasiya etmək məqsədi ilə tətbiq edilir. Bu, təhsilalanların tarixi hadisələri sosial,

siyasi, iqtisadi və mədəniyyət sahələri ilə əlaqələndirməsinə, bu münasibətləri anlamağa və fəaliyyət prosesində daha yaxşı dərk etməyə kömək edir [1, s.335]. Təlimdə integrativlik tarixi bilikləri digər fənlərlə birləşdirmək məqsədi ilə tətbiq edilir. Integrativ tarix təlimi təhsilalanların tarixi və onun əlaqəli olduğu digər sahələrlə bütünləşdirilmiş bir mənada öyrənərək daha ətraflı bir təhsil almasına nail olmağı hədəfləyir, eləcə də onların araşdırma, kritik düşünmə, məlumat toplama və təfəkkürü inkişaf etdirmə bacarıqlarını formalaşdırmağa yardım edir. Bu təlim təhsilalanların tarixi məlumatları digər sahələrdəki məsələlərlə əlaqələndirməyə və müasir dünyanı anlamağa kömək edir. Tarix təlimində integrativlik müxtəlif tədris sahələrini və metodlarını tətbiq edərək tarixi anlamaq və qiymətləndirmək üçün əhəmiyyətli bir yoldur. Integrativ təlim bu fənnin tədqiq etmə və analiz etmə prosesini daha ətraflı edə və zənginləşdirə bilər [1, s.336].

Integrativ təlim tarixi müxtəlif tədqiqat sahələrindən gələn məlumat və perspektivləri birləşdirərək daha geniş bir anlayış təmin edir. Bu da təhsilalanların tarixi tədqiq edərkən daha çox müzakirə edə və əlaqələndirə biləcəyi anlamına gəlir. Belə ki, ki integrativlik tarixi digər tədqiqat sahələri ilə birləşdirərək daha ətraflı, zəngin məqalələr, məlumatlar və tədqimatlar hazırlamağa, tarixi hadisələri müasir dünyada baş vermiş proseslərlə əlaqələndirməyə imkan verir. Bu, onların tarixi biliklərini daha maraqlı və əhəmiyyətli şəkildə canlanmasına və təfəkkürünün inkişafına kömək etmiş olur.

Van Lier integrasiya konsepsiyasının məzmununu **üç** komponentin tərkib hissəsi kimi izah edir:

1. Hissələr arasında bir əlaqə sisteminin görünüşü.

2. Bütövə daxil olan zaman hissələr tərəfindən ilkin eyniləşdirmə keyfiyyətlərinin itirilməsi.

3. Hissələrin xassələri ilə şərtlənən yeni xassələrin bütövlüyünün görünüşü və yeni sistemlərin, hissələrin əlaqələrinin görünüşü.

İnteqrasiya müəyyən bir sistemin hərəkəti və inkişafı prosesidir. Yeni münasibət və inteqrasiya qanunauyğunluqlar adlanan vacibliyi və əhəmiyyəti göstərən zəruri əlaqədir. İnteqrasiya prosesinin inkişafı, həm də digər və ya müxtəlif his-

sələrin, xassələrin inteqrasiyasına, həmçinin komponentlərin və hissəciklərin vahid bir bütövlükdə inteqrasiyasına xidmət edir. Integrativ təlim təhsilalanların müxtəlif tədqiqat sahələri və metodları ilə tanış olmalarına imkan verir. Bu, onların təhsilini genişləndirir və daha müstəqil düşünməyə və tədqiq etməyə kömək edir. Integrativ təlim təhsilalanlara tarixi digər tədqiqat sahələri ilə əlaqələndirmək imkanı verdiyi üçün onlar tədqiqat sahələrini təşkil etmək və müxtəlif sahələrdə işləmək üçün yollar axtarmağa nail ola bilər [5, s.36]. Bütün bu səbəblər, integrativ təlimin tarix fənninin tədrisində əhəmiyyətli olmasının bir sıra səbəblərini nümayiş etdirir.

Təlim prosesində müxtəlif inteqrasiya metodlarından istifadə etmədən hər hansı bir fənnin, o cümlədən tarixin tədrisində uğur əldə etmək çətinidir. Həmçinin təlim prosesində motivasiyanın yaradılması, sinifdə fəallığın artırılması, məzmunun hərtərəfli aşılması və təhsilalanlarda müasir dünyagörüşün formalaşdırılmasında inteqrasiyanın rolu danılmazdır. İnteqrasiya, həm də məktəbdaxili və məktəbdənkənar təlimlərin tətbiqi arasındakı fərqlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. İnteqrasiya – müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində təhsilalanların təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədi ilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaq və onları sistemləşdirməkdir. Müasir dövrdə bu məsələyə düzgün yanaşan təhsil işçiləri kurikulumların inteqrasiyasını XXI əsrdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində daha düzgün yol hesab edirlər. Onu da qeyd edək ki, müasir dünya təcrübəsində inteqrasiyanın fəndaxili və fənlərarası modelləri mövcuddur. Xüsusilə Qərbi ölkələrində bu modellərdən fənlərin məzmununun təhsilalanlara çatdırılması, öyrənmə prosesinə maraq yaradılması, təhsilalanın dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsi və onların dərstdə daha fəal olması məqsədi ilə istifadə olunur.

İntegrativ dərslərin tədrisi metodikasına aşağıdakı tələblər verilir:

1. Integrativ dərslərin mövzusu tədris kurslarının ümumiləşdiricisi roluna malik olmalıdır.

2. İnteqrasiyanın əsas prinsipi dərslərin tədrisinin tərbiyəvi tapşırığına əsasən formalaşdırılma-

lıdır.

3. *İntegrativ dərslərin quruluşu fənlər arasında əlaqələndirici tapşırıqda malik olmalı və aşağıdakı mərhələləri əks etdirməlidir:*

Dərs prosesində təhsilverən:

– *tədris edəcəyi mövzuların fənlərarası əlaqəsini müəyyənləşdirməlidir;*

– *müəyyən bilik və bacarıqdan digərinə keçidi müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə etməklə təmin etməlidir;*

– *inteqrasiya nəticəsində bilik və bacarıqları ümumiləşdirməyi bacarmalıdır;*

– *yeni integrativ bilikləri möhkəmləndirməlidir və tapşırıqlar əsasında bacarıqları formalaşdırmaqlıdır [7, s.72].*

İnteqrasiya ideyası son vaxtlar təhsildə yaranan diferensiallaşma prosesləri ilə əlaqədar intensiv nəzəri və praktiki tədqiqatların mövzusunə çevrilmişdir. Onun hazırkı mərhələsi həm empirik bir istiqamət – müəllimlər tərəfindən inteqrasiya olunmuş dərslərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, həm də nəzəri – bəzi hallarda bir çox fənləri birləşdirən inteqrasiya kurslarının yaradılması və təkmilləşdirilməsi ilə xarakterizə olunur. İnteqrasiya fənlər üzrə elmi biliklərin bölünməsinə aradan qaldıraraq təhsilalanlara “bütövlükdə dünyanı” göstərməyə, həmçinin bununla bağlı boşalmış tədris vaxtından tədrisdə ixtisaslaşdırılmış diferensiasiyaanın tam həyata keçirilməsi üçün istifadə etməyə imkan verir. Başqa sözlə, praktiki nöqteyi-nəzərindən inteqrasiya fənlərarası əlaqələrin gücləndirilməsini, təhsilalanların həddindən artıq yüklənməsinin azaldılmasını, təhsilalanların əldə etdikləri məlumatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsini və öyrənmə motivasiyasının gücləndirilməsini nəzərdə tutur.

Tədrisə kompleks yanaşmanın metodoloji əsasını ətraf aləm və bütövlükdə, onun qanunauyğunluqları haqqında biliklərin formalaşdırılması, eləcə də elmlərin mənimsənilməsində fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin qurulması təşkil edir. Tədrisin inteqrasiyası təhsilalanlara dünyanın ayrı-ayrı hissələrinin bir sistem kimi bağlılığını əks etdirən biliklər verməli, ona öyrənmənin ilk addımlarından dünyanı “bütün elementlərin bir-biri ilə əlaqəli olduğu vahid bir bütöv” kimi təsəvvür etməyi öyrətməlidir. İnteqrasiya ənənəvi fənn biliklərinə əsaslanan yeni

ideyaların əldə edilməsi vasitəsidir. Təhsilalanın erudisiyasını inkişaf etdirmək və tədrisdə mövcud dar ixtisası yeniləmək məqsədi daşıyır. Lakin inteqrasiya ənənəvi fənlərin tədrisini əvəz etməməli, əldə edilmiş bilikləri vahid sistemdə birləşdirməlidir. İnteqrasiya dərslərin intensivləşdirilməsi vasitəsi, fənlərarası əlaqələrin keyfiyyətə yeni səviyyədə həyata keçirilməsinin yüksək formasıdır. Fənlərarası əlaqələr təhsilalanların əlaqəli fənlər üzrə biliklərini əlavə etmək, təsdiqləmək və ya artırmaq üçün uğurla istifadə edilə bilər. İnteqrasiya müxtəlif fənlər üzrə təhsilalanların müəyyən müşahidə və nəticələrini təsdiq edən və ya dərinləşdirən yeni faktların tapılması mənbəyidir. Müxtəlif fəaliyyətlərə keçərək təhsilalanların yorğunluğunu və həddindən artıq gərginliyini aradan qaldırır. Tədris və tərbiyənin inteqrasiyası təbii olaraq gənc nəsle təbiət, cəmiyyət və onların həyatlarındakı yeri haqqında vahid təsəvvür vermək istəyindən irəli gəlir.

İntegrativ əsasda təhsil prosesinin işləməsi üçün aşağıdakı üsulları qeyd edə bilərik:

1. *İnteqrasiya edilmiş kurs eyni təhsil sahəsinə daxil olan fənlərin məzmunundan formalaşır. Bu halda bir fənnin məzmunu digərinin məzmunundan artıq olmur və hər iki elmi fənlər paritet əsasda fəaliyyət göstərir.*

2. *İnteqrasiya edilmiş kurs eyni təhsil sahəsinə və ya eyni tədris blokuna daxil olan, lakin ilk növbədə, bir fənn sahəsinə əsaslanan fənlərin məzmunundan yaradılır.*

3. *İnteqrasiya edilmiş kurs müxtəlif, lakin əlaqəli təhsil sahələrinə daxil olan və “bərabər şərtlərlə” fəaliyyət göstərən fənlərin məzmunundan yaradılır.*

4. *İnteqrasiya edilmiş kurs əlaqəli təhsil sahələrindən olan fənlər əsasında yaradılır, lakin bir fənn öz spesifikasiyini saxlayır, digərləri isə köməkçi əsas kimi çıxış edir.*

5. *Qarşılıqlı uzaq təhsil sahələrinin və bloklarının fənləri ən çox kurikulumun dəyişən hissəsinə xas olan və eyni vaxtda düşünməyə əsaslanan inteqrasiya olunmuş əlaqədədir.*

Tədris prosesinin inteqrasiya olunmuş əsasda qurulması inteqrasiya olunmuş kurslarla məhdudlaşmır. İnteqrasiya edilmiş kurslar akademik fənlərin “qovuşmasının” ən yüksək mərhələsidir. İnteqrasiya yalnız müxtəlif keyfiyyətli bilik sis-

temlərinin, fəaliyyət metodlarının və digər məzmun komponentlərinin kəsişməsində olan problemlərin həllindən ibarət ola bilər. İnteqrasiya olunmuş yanaşma tədris proqramlarının həddindən artıq yüklənməsi problemini həll etməyə, təhsilalanların yorğunluğunu, emosional həddən artıq olan gərginliyini aradan qaldırmağa imkan verir, təxəyyülün, diqqətin, yaddaşın, nitqin, təfəkkürün inkişafına xidmət edir. Ona görə də dərslər arasında inteqrasiyaya ehtiyac vardır. Belə dərslər müəllimlər və təhsilalanlar üçün əhəmiyyətli imkanlar yaradır. İnteqrasiya edilmiş dərslərin bir hissəsi kimi təhsilalanlar bir neçə fənn üzrə məlumat əldə etməklə çox yönlü, daha dərin biliklər əldə edə bilərlər. İnteqrasiya edilmiş dərslər ən vacib bacarıqlardan biri olan tənqidi düşüncəni, analitik fəaliyyəti və funksional savadlılıq bacarıqlarını inkişaf etdirməyə imkan verir.

Təhsilverənlərdən inteqrativ dərslərdə yeni fəal təlim metodlarını tətbiq etmək, bilikləri sistemləşdirmək və ümumiləşdirmək məqsədi ilə təhsilalanlarda yaradıcılıq fəaliyyətini inkişaf etdirmək tələb olunur. Bu tip dərslər bir neçə tədris fənni üzrə didaktik vəsaitlərdən kompleks istifadə etməyin metodikasını təmin etməlidir. Həmçinin inteqrativ dərsləri qeyri-ənənəvi metodlarla, fəal təlim üsulları ilə tədris etmək daha uğurlu nəticə əldə edilməsi üçün vacibdir. Belə dərslərin keçirilməsi üçün digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq edilməli, müştərək dərslərin təşkilini reallaşdırılmalı, eyni zamanda planlaşmanı hazırlamaqla əldə edilən nəticəyə görə inteqrativ qiymətləndirmə tətbiq edilməlidir. Bu cür yanaşma təhsilalanların obyektiv qiymətləndirilməsinə şərait yaratmış olar.

Artıq XX əsrin 50 – 60-cı illərində M.N.Skatkin, E.İ.Monoszon, Ş.İ.Qanelin, S.E.Drapkina fənlərarası inteqrasiyanın vacib olduğunu öz əsərlərində qeyd edirdilər. Tarix fənni fənlərarası və fənlərustü inteqrasiyanın daha rahat şəkildə reallaşdırılmasına imkan açan dərslərdən biridir ki, dərslərin tədrisində bütün elm sahələri tarixi prosesin tərkibi kimi öyrənilir [3, s.366]. Elmi kəşflər, nailiyyətlər, imzalanmış sərəncamlar, elm xadimlərinin fəaliyyəti və bu kimi faktlar inteqrasiya imkanlarını daha da rahat şəkildə təşkil etməyə şərait yaradır. Həyatla əlaqəliliyi təmin edən inteqrasiya təhsilalanların öyrənməsini təmin etməklə yanaşı, onlarda bacarıqları

daha da inkişaf etdirməyə, sistemləşdirmə bacarıqlarını formalaşdırmağa imkan açır [8, s.171].

İnteqrasiyanın zəruriliyi və onun tədris prosesindəki əhəmiyyətinə dair bir çox klassiklər fikir söyləmişlər ki, onlardan A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinski, N.K.Krupskaya, D.B.Elkonin, V.V.Davıdovun adlarını çəkmək olar. Onlar təhsilalanların bilikləri daha yaxşı mənimsəməsi üçün inteqrasiyanın imkanlarından istifadə etmənin zəruriliyini vurğulamışdılar [12, s.67].

Hələ XX əsrin 40-cı illərində Yeni Zelandiyanın orta məktəblərində dərslərin prosesində fənlərarası yanaşmalar mövcud idi. Müasir təhsildə dərin inteqrativ proseslərin qaçılmazlığını vurğulayan İ.E.Kaşekova yazır: “Müasir dünya çox yönlü bilik, səriştə, informasiya axınından düzgün məlumat seçmək və onu səriştəli şəkildə idarə etmək bacarığı tələb edən inteqrativ əsaslar üzərində qurulub. Təhsil də inteqrativ əsasda qurulmalı, insanı yeni dünyaya tanıtmalı və ona uyğunlaşmağa kömək etməlidir” [7, s.51].

İnteqrasiya olunmuş dərslər həm iki və ya daha çox müəllimin birgə işində, həm də inteqrasiya olunmuş fənnin materialına sahib olan bir müəllim tərəfindən aparıla bilər. Tarix dərslərində inteqrasiya olunmuş dərslərin istifadəsi aktualdır, çünki bu, Azərbaycan tarixi və dünya tarixinə aid mövzuların öyrənilməsini birləşdirməyə imkan verir [10, s.46]. Dərslərin fəaliyyətində real aləmin hadisə və proseslərinin nəzərdən keçirilməsinə pedaqoji yanaşmaların dar subyektivliyi, təhsilalanların biliklərinin parçalanması, onların daha geniş semantik kontekstdə mövcud məlumatlarla işləyə bilməməsi, əhəmiyyətli əlaqələr və qarşılıqlı əlaqə tapa bilməməsi uzun müddət təhsil sahəsində bir çox müəllim və metodistlər tərəfindən problem sahəsi kimi tanınıb. Bu kontekstdə inteqrativ əsasda tədris, bir tərəfdən təlim prosesində müxtəlif fəaliyyət növlərinin təzahürü üçün optimal şəraitin yaradılması deməkdir. İnteqrasiya olunmuş dərslər təhsilalanların müəyyən mövzular üzrə biliklərini genişləndirmək üçün nəzərdə tutulub. Onlar fənlərarası əlaqələrin strukturunu təkmilləşdirir və dərslərin tərbiyəvi səmərəliliyinin artırılmasına kömək edir, intellektual və emosional idrak arasında mövcud olan qeyri-mütənasibliyi, məntiq və emosiyaların korrelyasiyasını pozur [3, s.336]. Nəticədə inteqrasiya olunmuş tarix

dərslərində istifadə olunan pedaqoji forma və metodlar çox müxtəlifdir və dərslərin mövzusunun əsli olaraq istifadə olunur. İstənilən dərslərin müəllim tədrisin bütün üsul və formalarının optimal kombinasiyası ilə qurulmalıdır [4]. Müəllim təhsilalanlarda öyrənməyə maraq oyatmalı, dərslərin əməkdaşlıq şəraitində keçməli və yaradıcı olmasıdır. Hər bir fənn üzrə inteqrasiya olunmuş dərslərin yaradılması metodikasının tərkib hissəsi kimi mövzuya uyğun olaraq dərslərin məqsəd və vəzifələri işlənib hazırlanmalıdır ki, bu da dərslərin effektivliyinə böyük təsir göstərmiş olar.

Müasir dövrdə inteqrasiyanın məzmunundan dövlətlər, ictimai birliklər, eləcə də elm adamları geniş istifadə edir. Xüsusilə, fənlərin məzmun strukturunun əlaqəsi (elmin əsasını təşkil edir) ümumi elmi-idrak prosesinin, yəni fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsində geniş yayılmışdır. Bu, bizə ətraf aləmi bütövlük mövqeyindən dərk etməyə və şəxsiyyət tərəfindən idrakın mövcudluğunu sistemləşdirməyə kömək edir. Təhsil prosesində təhsilalanlar idraki, praktiki və məqsədyönlü fəaliyyətlərlə məşğul olurlar. Bu fəaliyyətlər nəticəsində də onlarda fənlərarası fəaliyyət bacarıqları formalaşır. Aydındır ki, inteqrasiya sistemi təkcə fənn və ya dərslilik, bütün fənlərin məzmun strukturunda biliklər sisteminin təsnifatı, ümumiləşdirilməsi, inteqrasiyası və bir-birinə nüfuz etməsi prosesi deyil, həm də verilən biliklərin məzmunu və təmin edilməsidir, şəxsi inkişaf üçün zəruri effektiv vasitə kimi cari tələbdir. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən bu fenomen elmi biliyin möhkəm vəhdətinə işarə edən müxtəlif biliyin inkişafının tarixi komponentinin yoxa çıxmasını inkar edir, bu da öz növbəsində, hər şeydən əvvəl elmi tədqiqatları birləşdirir, eləcə də ayrı-ayrı elmlər və onların metodologiyasının vəhdətini elmi əsaslandırır. Beləliklə, indiki dövrdə müasir elmi biliyin aktual probleminin həlli bütöv elmi dünya obrazının yaradılması ilə səciyyələnən kompleks yanaşmadır. Şəxsi inkişafın ətraf mühitlə bağlı olması ideyası bu kontekstdə qarşılıqlı təsir qanunlarının ayrılmaz sistemində həyata keçirilir. Bu da öz növbəsində, təhsilalanların dünyagörüşünün inkişafı üçün fənlərarası əlaqələr sisteminin tətbiqini tələb edir. Fənlərarası əlaqələr əsasında təhsil və tədrisin həyata keçirilməsi, pedaqoji prosesin elmi yaradıcılıq əsası kimi tanınması təhsilalan-

ların idrak fəaliyyətinin müəllimlər tərəfindən sistemli şəkildə təşkilidir. Təhsilalanların normal idraki təfəkkür inkişafının müşahidə və qiymətləndirilməsinin nəticələri, yəni təlimin nəticələri təhsilalanlarla müəllimlər arasındakı münasibətdə özünü büruzə verir.

Nəticə. Beləliklə, inteqrativliyin həyata keçirilməsində əsas məqsəd təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, vahid təhsil məkanının yaradılmasıdır. İnteqrasiyanın tarix dərslərində təşkili digər fənlərin tədrisində olduğu kimi zəruridir. Bu zərurilik müasir dövrün tələblərinə cavab verən təhsil sistemindən irəli gəlməklə yanaşı, bacarıqları özündə formalaşdıran şəxsiyyətin hazırlanması üçün əsasdır. Ümumiyyətlə, fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsində aşağıdakılar vacibdir:

- *mövcud fənlərarası əlaqələr elmin əsaslarının mənimsənilməsi və təhsil sisteminin inkişafı üçün əsas şərtidir;*
- *dünyaya həqiqət və reallıq mövqeyindən idraki baxışların formalaşması təhsildə bütün məzmun komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini tələb edir;*
- *fənlərarası əlaqələr təhsil sisteminin hərtərəfli həyata keçirilməsinə kömək edir;*
- *fənlərarası əlaqələr pedaqoji işin elmi əsaslarla səmərəli təşkilinə kömək edir;*
- *fənlərarası əlaqələr müəllim kollektivinin fəaliyyətinə qarşılıqlı və demokratiya əsasında təsir göstərir.*

Uyğunlaşma prosesində təhsilalanların dünyagörüşünün formalaşmasına və inkişafına təsir təhsildə fənlərarası əlaqələrin tətbiqi məqsədidir. Digər tərəfdən təhsilin metodiki, maddi və informasiya aspektləri müəllimlərin pedaqoji prosesi elmi əsaslarla təşkil etmək bacarığından asılı olacaq biliyin təhsilalanlar tərəfindən hərtərəfli qavranması üçün uyğunlaşdırılır. Tədris dövründə təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirməyə yönəlmiş işdə fənlərarası əlaqələrin fundamental əhəmiyyəti haqqında mütəxəssislər aşağıdakıları qeyd edirlər:

- Fənlərarası əlaqələr bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə, eləcə də daxili qaydalara əsaslanan müxtəlif fənlərin inkişafına kömək edir və tələbələrin elmi dünyagörüşünün miqyasının artmasına təsir göstərir. Bu qaydalar idrak fəaliyyətində fəal iştirakın əsasını təşkil edir.

• Təhsilin məzmununda nəzərdə tutulan, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan bütün komponentlər təhsilalanların şəxsi inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu cəhət onların dünyagörüşünü formalaşdırır.

• Fənlərarası əlaqələr ümumtəhsil müəssisələrində tədris olunan tədris fənlərinin məzmununa, ümumi mövzular sistemi vasitəsilə elmi biliklərin metodları arasındakı qarşılıqlı əlaqəni təmin edən aparıcı ideoloji prinsiplərə, verilənlərə və s. imkan açır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bəhrəmov S. Tarix müəlliminin müasir tələblərə uyğun öyrətmə metodikası. Moskva, 2021, s.334-338. <https://library.ru>

2. Cəbrayilov İ. Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası (monoqrafiya). Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 2006, 236 s.

3. Əmirov M. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal-interaktiv təlimi metodikası (ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, 2014, 678 s.

4. Əliyev A. Yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə dair. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, Bakı, 2007, №3, s.46.

5. Əmiraslanova Q. İnteraktiv təlimin metodlarından istifadə və onun təhsilalanların biliyinə təsiri. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, Bakı, 2007, №2, s.42.

6. Həsənova E. Təsviri incəsənət fənninin tədrisində inteqrasiyanın təlimin keyfiyyətinə təsiri xüsusiyyətləri. "Kurikulum" jurnalı, Bakı, 2015, №2, s.117.

7. Pirverdiyeva G. Təlimdə fənlərarası inteqrasiyanın tətbiqi xüsusiyyətləri. "Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalı, Bakı, 2020, cild 3, №3, s.48-50.

8. Baumann J., Edwards E., Font G., Terreshinski C., Kame'enui E., Olejnik S. Teaching morphemic and contextual analysis to fifth-grade students. Reading research quarterly, Vol. 37, No2, United States, 2002, pp.150-176.

9. Beisenbaeva A. Organization of the educational process on the basis of interdisciplinary communication: study guide for university students. Almaty, Kazakhstan, 2015, pp.85-97.

10. Gallagher S., Zahavi D. The phenomenological mind: An introduction to philosophy of mind and cognitive science. Routledge, UK, 2007.

11. Баранов П.А. Историко-обществоведческое образование в современной школе. СПб., 2000.

12. Безрукова В.С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике. (монография). Екатеринбург, Уральский Государственный Профессионально-Педагогический Университет, 1994, 152 с.

S.Bahramova

Ensuring integrativeness in teaching the content of history

Abstract

The article talks about the importance of integration in the learning process and the necessity of its application. Also, the points that teachers should pay attention to during the organization of integration in the teaching of history, cooperation with subject teachers, the importance of giving integrative tasks to ensure the activity of students, the organization of interdisciplinary as well as cross-disciplinary integration along with intra-subject integration in the lesson are given. In the organization of integrative lessons, along with content teaching, the need to apply active learning methods for skill formation, as well as integrative assessment, is brought to attention.

С.Бахрамова

Обеспечение интегративности в преподавании содержания истории

Аннотация

В статье говорится о важности интеграции в процессе обучения и необходимости ее применения. Также отмечены моменты, на которые учителям следует обратить внимание при организации интеграции при преподавании истории, сотрудничество с учителями-предметниками, важность постановки интегративных заданий для обеспечения активности учащихся, организацию междисциплинарных, а также междисциплинарных занятий, интеграция наряду с внутрипредметной интеграцией на уроке. При организации интегративных занятий наряду с содержательным обучением обращается внимание на необходимость применения активных методов обучения для формирования умений, а также интегративного оценивания.